

kompleksnega *Neiztrohnjenega srca* usoglaša ne le z zaključnimi teksti ostalih razdelkov do *Krsta*, temveč tudi z najglobljimi ustvarjalnimi gibalci tega našega najzvestejšega »pevca ljubeznik« in nič manj zvestega »služabnika« poezije in svojega »pevskega daru«.

Vatroslav Kalenić

STILOGRAFSKI ZNAČAJ AORISTA IN IMPERFEKTA V SRBOHRVATSKEM JEZIKU

O aoristu in imperfektu v srbohrvatskem jeziku se je že veliko razpravljalo in pisalo. Pri tem je cela vrsta lingvistično-historičnih problemov dobila svojo rešitev in pojasnilo, v manjšem delu teh problemov pa se pojmovanja znanstvenikov med seboj razlikujejo. Med drugim je relativno malo pozornosti posvečene stilografskim (»stilističnim«) vrednostim, ki spremljajo ti dve jezikovni kategoriji. Vzrokov za to pa ni iskati samo v vplivu starejših slovníc ali v nagnjenjih te ali one znanstvene avtoritete. Posamezna nova lingvistična pojmovanja se v naših sodobnih pedagoških in nepedagoških jezikovnih komentarjih pogosto le sramežljivo prebijajo na svetlo.

Dejstvo, da človek nikoli ne izraža čiste ideje, da vsak jezikovni akt spremlja tudi občutek in da je človek ves udeležen pri izražanju svojih misli, postaja vse bolj aksiom v sodobnem jezikovnem komentarju. Namreč človek kot totalna osebnost v jezikovnem izražanju, človek kot subjekt, ki govori preko jezika participialno o sebi, ne glede na to, o čem govori, v kakšni situaciji in s kakšnim namenom.

Tako gledanje je v novih raziskovanjih srbohrvatskega aorista in imperfekta (Petar Sladojević, Milka Ivić) privedlo do odkritja tako imenovanega semantičnega elementa pri teh dveh kategorijah, s čimer je njuna splošna slika izpopolnjena ter razloženi mnogi, doslej nepojasneni detajli. Pri tem je treba obžalovati, da se takšni rezultati zelo počasi vključujejo v praktične jezikovne komentarje.

V teh jezikovnih komentarjih se v glavnem omenja, kako se aorist uporablja »v pripovedovanju, sporočanju, obveščanju, spominjanju, začudenju, jezi, žalosti, v vpraševanju«, dajejo se pa tudi druge, sicer zelo točne pripombe o sintaktični vrednosti aorista. Nikjer pa se ne omenja, da je afektivna vrednost vsebinske situacije odločilna za rabo aorista, pa tudi imperfekta, in da je izbor teh dveh kategorij pogojen v močnem ali vsaj močnejšem doživljanju motiva.

Tako je v nekem jezikovnem priročniku naveden naslednji primer »pripovednega« aorista:

Ne dorekoh. Na domaku sela, na strmu puteljku, konj mi posrnu, sedlo mu skliznu niz vrat, ja se nađoh na tlu. Istukoh čelo, nos i koljeno. Sidoh u mjestancu Bijela.

In še v nekem drugem:

U taj mah neko udari šakom u vrata. Od silne treske ispade drveni mandal, te se vrata širom otvoriše, a vetar s mećavom sunu u kuću i zavtila plamenom na ognjištu.

Oba primera pa sta zgovoren dokaz za prejšnjo trditev, da je izbor aorista pogojen v močnem afektivnem doživljanju situacije, ne glede na to, kdo govori, kdaj govori in v kakšni situaciji govori, čeprav je treba seveda razpravljati tudi o teh lingvističnih kategorijah. Mar ni v prvem primeru prikazana kompletna »prometna nesreča«, v drugem pa scena »volkodlaškega in nasilnega vdora«? Obe vsebinski situaciji sta zelo »čustvenik«; njuna »čustvenost« je prevzela avtorja in mu narekovala uporabo aorista kot tiste jezikovne kategorije, ki najbolj neposredno izraža ta kvalitetni odtenek čustvenosti.

Taki so tudi drugi primeri aorista:

Što se to čini sad! Mi za tobom *pristasmo* i s Turcima se *zavadismo*, pa sad ajduci da nam sude i braću našu da biju?
Ko *pobi* tolikke Turke i *popali* turske kuće i džamije?
Tražite vode, *pomresmo* od žeđi!
Ja evo *padoh* i *povredih* nogu.

Kaj bi se spremenilo, če bi navedene primere aorista zamenjali s perfektom ali futuro (Tražite vode, *pomret ćemo* od žeđi!)? Vsebinska napetost dejansko ne bi bila izpremenjena, toda stališče avtorja do dogodka ne bi bilo v toliki meri subjektivno izraženo. Aktivno doživljanje dogodka bi zamenjala določena indiferečnost, aktivno neposrednost bi prikrila navidezna ali prava mirnost in objektivnost, ne imeli bi torej več pred seboj filma neposrednega dogajanja, ampak filozofsko-objektiven poizkus razmišljanja o dogodkih, ki zdaj iz te perspektive ne vznemirjajo v enaki meri niti avtorja niti — vsaj nujno ne — bralca.

Nisam *dorekao*. Na domaku sela, na strmu puteljku, konj mi *posrnuo*, sedlo mu *skliznulo* niz vrat, ja sam se *našao* na tlu.
Istukao sam čelo, nos i koljeno. *Sišao* sam u mjestancu Bijela.

Aorist je torej preteritalen čas, ki služi za izražanje takšne preteklosti, ki je izpolnjena z močnimi emocijami, preteklosti, ki je relevantna, izrazito afektivna, direktna, razburljiva in živa, preteklosti, ki se najprikladneje izraža z dovršnimi glagoli, s katerimi se poudari sam rezultat dogajanja in pri čemer je način izvršitve dejanja manj važen. Spomin na to preteklost je močan in z izborom aorista daje avtor poudarek svojemu čustvovanju.

Po intenzivnosti drugačen je občutek, ki narekuje uporabo imperfekta:

Oko podneva uzduh *bijaše* svjež, bistar i lagan, kao da te *podize* uvis, i nisam čutio težinu vlastitoga tijela. Možda slično *osjećahu* i leptiri što ih je vjetar *nosio*, te sam ih gledao zavidno, a i ptice koje *cvrkućući oblijetahu* oko golih krošanja.
Petnaestak konjanika *jahahu* krivudavim seoskim putem koji vodi u varoš. Napred *idahu* stariji, pa mlađi za njima. *Prolašahu* kroz zelena polja, na kojima *beše* strmina. Ovdje-onda *viđahu* se *z*orane njive koje su bile uzorane za kukuruz

Z imperfektom se izraža umirjena preteklost, dogodki, o katerih se govori, so izvršeni, čustva so zadržana, nostalgična, pasivna, indirektna, irelevantna, slovesna in dobrodušna. Izbor imperfekta narekuje premišljanje o dogodku, neprizadetost do preteklosti, kjer ni več tako važno tisto, kar se je dogodilo, ampak kako se je zgodilo. To vrednost imperfekta konkretizirajo trajni glagoli s svojim nedovršenim dejanjem, z dejanjem, ki na prvo mesto postavlja način izvedbe dejanja, medtem ko je sam rezultat dejanja potisnjen v ozadje. Po teh svojih lastnostih ima imper-

fekt veliko stičnih točk s perfektom, ki ga je skoraj popolnoma izrinil. Iz obeh navedenih primerov se lepo vidi, kako avtorji, ki občutijo podobnost in stičnost imperfekta in perfekta, paralelno uporabljajo oba časa za izražanje istega nivoja občutja.

Zaradi take narave aorista in imperfekta je razumljivo, zakaj oba časa v sodobnem srbohrvatskem jeziku izumirata, čeprav to manj velja za aorist kot za imperfekt. Prav v tem je tudi razlog, zakaj se oba časa vendar pogosteje uporabljata v pogovornem jeziku nekaterih pokrajin kot pa v sodobnem jeziku umetniške literature.

Močnejša emotivnost, ki jo izraža aorist, ohranja to kategorijo v večji meri, kot pa ohranja mirna in irelevantna emotivnost imperfekt. Zdi se, kot da naša doba včasih nima niti razumevanja niti potrebe po mirni in irelevantni emociji, ali da vsaj ne prenaša enako afektivne dvojnosti dveh sorodnih jezikovnih kategorij.

Zaradi izgubljanja aorista in zlasti imperfekta so v preteklosti večkrat opozarjali, naj se ti dve kategoriji vsaj umetno vzdržujeta. Bilo je že več pozivov, da je treba aorist in imperfekt uporabljati, ker predstavljata jezikovno bogastvo, dajeta širšo možnost v jezikovnem izražanju in delata stil bolj živ in lepši. Čeprav je to vse res, je šel naravni razvoj obeh časov svojo pot. Dejansko so nekateri hrvatski in srbski pisatelji — večinoma v devetnajstem stoletju — namenoma in hote uporabljali aorist in imperfekt tudi takrat, kadar jih vsebinska situacija v tekstu ni zahtevala ali kadar mera afektivnosti, značilna za ta ali drugi čas, ni bila cilj ali potreba avtorjevega uvrščanja na lestvici emocij. Česta frekvenca aorista in imperfekta takrat ni bila plod neke določene, jasne valorizacije afektov, ampak moda, želja po jezikovnem razkošju, ki je pomenila samo zunanjo jezikovno izobrazbo in raznovrstnost pisanja, ali pa je bila plod metra ali verzifikacije. Značilno je, da pri romantikih naletimo na veliko frekvenco aorista in imperfekta (kot pri pisateljih, ki jih v veliki meri karakterizira »čustvenost« do sebe ali publike), da je pri realističnih frekvenca aorista in imperfekta manjša in da je raba teh dveh časov pri novejših književnikih relativno majhna. To seveda ne pomeni, da sodobni pisatelji niso »čustveni«. Toda zdi se, da direktna konkretizacija čustva, ki se doseže z aoristom ali imperfektom, tista izpostavljenost lastnega gledanja na pretekle dogodke, bodisi aoristna ali imperfektna, ne prihaja več v enaki meri v etični in estetski sistem današnjih književno-umetniških tekstov.

Razumljivo je, da se vsak aorist ali vsak imperfekt v delih posameznih pisateljev ne more enako pojmovati, ker njuna polna vrednost izhaja tudi iz konteksta, v katerega sta uvrščena, in iz situacije, v kateri se nahajata, poleg tega pa vsak pisatelj z njunim izborom kaže še na vrsto drugih elementov, ki pogosto niso nujno zgolj jezikovnega ali vsebinskega izvora. Tisto pa, kar enako velja za vsak uporabljeni aorist ali imperfekt, je njuna stilografska funkcija, ki aktivno sodeluje pri oblikovanju stilnih punktov, in se skoraj vedno vključuje v sistem izraza ne glede na to, ali je njen izvor zgodovinski, formalen ali vsebinski. Današnji bralec ju vedno tako doživlja.

Tako je npr. v naslednjih verzih Avgusta Šenoe literarno-jezikovna manira devetnajstega stoletja, pa tudi manira, ki se organsko vključuje v programsko literaturo Šenoe:

*Htjedoše mu uzde stavit,
Nek povodljiv mirno kroči,
Propeo se bijesan konjic,
Planuše mu strijelom oči.*

(Divlji konjic)

Ta živost aorista, nato pa imperfekta, je ustrezala stilu boja A. Šenoe za nacionalne pravice, njegovemu pojmovanju, da je pisatelj buditelj naroda. Šenoa teži po tesnem, neposrednem kontaktu z bralci; to, kar ga je prizadelo, želi prenesti čimbolj adekvatno na publiko:

- Chevalier! — *zavrisnu* Terezija užasno zgledav o mjesechini
lijepo Jankovićevo lice, koji, stojeći poput kamena, *upiraše* sjajne
modre oči u ženu.
- Da — odgovori ukratko.
- Kojim pravom *dodoste* amo?
- Onim kojim *pozvaste* Belizara.
- Vi ste sotona.
- Načinite me anđelom.
- Što vas *dotjera*?
- Ljubomor.

(Diogenes)

Toda Šenoa je znal občutiti tudi celotno vrednost aorista:

Pobjegoh ko pijan, ko lud, ko mahnit. *Klekoh* pred boga da
molim. Ne *mogoh*. *Padoh* u izbi svojoj na zemlju.

(Seljačka buna)

Tudi pri Silviju Strahimiru Kranjčeviću so aoristi precej pogosti:

Nećeš, *rekoh*, galijote! ... *pokrih* barjak u tom trenu,
A ozdo se zrnje *osu*, i po meni i po njemu.

(Naš čovo)

Simo Matavulj podaja z aoristi ritom dogajanja:

Fratar *glednu* na svoj časovnik in *mahnu* put njih rukom, ali
kako u taj mah *razjapi* usta od zijehanja, *zastadoše* svi.

(Bakonja fra Brne)

Prav tako tudi Radoje Domanović:

Kola se *zaustaviše* pred jednom prostranom, oniskom
i zapuštenom kućom.

(Stradija)

Povečano silo emocije dosega z aoristi Bora Stanković:

Sofka se *pope*. Ispred vrata *vide* samo njegove poredane cipele
i već *poče* da drhti.

(Nečista krv)

V naslednjih stihih Vladimira Vidrića so aoristi nosilci glavne teže tragike:

»Tko mi to *kaza*?« — *viknuh*.
A grmlje i bašta *sniva*.
Tek mjesec nad svijetlim rubom
Naglije hiti i *pliva*.

(Dva pejzaža)

V »Panu« pričara imperfekt kakor uvertura široko in pomirjeno melanholično spominjanje:

*Svitaše. Još bi tama u lugu.
Pan se ukaza s omašnim mijehom.
On stupi na čistac pod jasiku tanku.
I tu se oglasi smijehom.*

Antun Gustav Matoš kondenzira svojo bolno asociacijo v aoristu:

*Ja vidjeh negdje ladanjski taj skut,
Jer takvo lice ima moja mama.*

(1909)

Pri Antunu Branku Šimiću je imperfekt nosilec blagosti in melanholije:

*Krik!
Ugledaše da su otkrivene
i smijući se pobjegoše naglo ispred mojih očiju za visoke grmove
u vrtu.*

(April)

(Aorist v tretjem verzus spremeni intenzivnost in kvaliteto emocije.)

Milan Rakić v svojem »Božuru« z aoristom konkretizira katastrofo:

*Sve mirno. Tajac. Čuti polje ravno
Gde nekad pade za četama četa.*

V manjši meri najdemo aoriste in imperfekte pri sodobnih književnikih; zlasti je njuna frekvenca majhna v prozi. V poeziji izražanje stopnje prizadetosti še nekako spada v estetsko strukturo:

*I obreh se na snu u peščanom krugu
gde ruši se vazduh*

(Velimir Lukić, Rub)

*Moj susjed bijaše tako učtiv
da trideset i pet godina nije imao djevojke.*

(Stanko Juriša, Moj susjed je mali čovjek)

*Mi na pijesku ležali smo
gledajući kako žuti
prsti vrba rijeku žmahu
lisičice dok nam gržde
prepoizodnosijahu*

(Ivan Slamnig, Mi na podu)

Splošno poudarjeno in osebno afektivno obeležje, ki ga ustvarjata aorist in imperfekt, je seveda treba gledati skozi prizmo teksta in avtorja ter ga povezovati z ostalimi stilografskimi in stilističnimi sredstvi, z estetskimi, etičnimi in historično-genetičnimi pojavi in jim šele nato določiti vsebinsko funkcijo. Končni rezultat takih raziskovanj ni vedno enoten, in tudi ni treba, da bi bil enoten. In če je konkretna estetska ali literarna vrednost aorista in imperfekta v kakem tekstu sporna, pa je njuna splošna stilografska vrednost v kakršnem koli tekstu v današnji jezikovni situaciji nedvomna.